

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології
факультету № 6**

ЛЕКЦІЯ 3

навчальної дисципліни

**Використання спеціальних знань у кримінальному, цивільному та
адміністративному судочинстві
вибіркових компонент освітньої програми
другого (магістерського) рівня вищої освіти**

Спеціальність: 262 «Правоохоронна діяльність»

**ТЕМА № 3. СПЕЦІАЛІСТ У КРИМІНАЛЬНОМУ, ЦИВІЛЬНОМУ ТА
АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 9 від 30.10.2023 р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 9 від 18.10. 2023 р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол № 9 від 29.10.2023 р.

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 ХНУВС (протокол від 16.10.2023 № 9)

Розробники:

Завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ д.ю.н., професор Щербаковський М. Г.,

Рецензенти:

Заступник директора Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса з наукової роботи д.ю.н., професор Сімакова-Єфремян Є. Б.

Професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, д.ю.н., професор Степанюк Р. Л.

План лекції

1. Залучення спеціалістів при огляді місця події
2. Залучення спеціалістів під час обшуку
3. Участь спеціалістів при допиті, слідчому експерименті, отриманні зразків для експертизи

Рекомендована література:

1. Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: наказ Міністерства внутрішніх справ України № 1339 від 3.11.2015.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#Text>

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. (зі змінами станом на 09.09.2021)

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004. Відомості Верховної Ради України, 2004. № 40-41, 42. Ст.492. (зі змінами станом на 09.09.2021)

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

4. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. Відомості Верховної Ради України, 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.. (зі змінами станом на 09.09.2021)

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

5. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991. Відомості Верховної Ради України, 1992. № 6. Ст. 56. (зі змінами станом на 09.09.2021)

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.

6. Методичний посібник для працівників органів досудового слідства з питань призначення та проведення судової експертизи / За заг. ред. П. В. Коляди. К: УВПД ГШ МВС України, 2008. 278 с.

URL: <https://ru.bglib.org/book/2985774/bdda32>

7. Пиріг І. В., Бідняк Г.С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні: навч. посібник. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 140 с.

URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/3719/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%91%D1%96%D0%B4%D0%BD%D1%8F%D0%BA%20%D0%9F%D0%B8%D1%80%D1%96%D0%B3.pdf>

1. Залучення спеціалістів при огляді місця події

Огляд це слідча дія, яка полягає у безпосередньому сприйнятті об'єктів з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обставин події, а також обставин, що мають значення у справі. Огляд належить до числа початкових, неповторних та незамінних слідчих дій. Під час огляду місця події оглядають усі об'єкти, які можуть мати відношення до злочину, залежно від конкретної слідчої ситуації, за внутрішнім переконанням слідчого. Тому інформативність слідчого огляду набагато вища ніж інших слідчих (розшукових) дій.

Слідчий огляд є однією з першочергових та невідкладних слідчих (розшукових) дій, яка регламентується ст.ст. 237-239 КПК України. Загальні правила і умови проведення слідчого огляду викладені у ст. 237 КПК України: «З метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів». Цією ж статтею передбачено участь спеціаліста при проведенні слідчої (розшукової) дії та окреслено завдання, що входять у компетенцію спеціаліста: «З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів. При огляді слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження». Зазначені дії слідчого та спеціаліста проводяться для вирішення завдань огляду з

метою встановлення обставин вчиненого злочину. В залежності від виду злочину обставини, що підлягають встановленню, дослідженню та доказуванню є специфічними, але найбільш типовими з них визначають такі: чи мав місце злочин; чи вчинено злочин там, де проводиться огляд місця події; які шляхи проникнення осіб на місце події, шляхи їх відходу, транспортні засоби, куди вказують сліди, за якими можливо організувати переслідування; кількість осіб, що знаходились на місці події, їх ознаки; протягом якого часу знаходились учасники події на місці події; час вчинення злочину; який пункт території або приміщення, що оглядається є місцем події, в якому положенні знаходились злочинець і потерпілий у момент нанесення тілесних пошкоджень; які похідні дії вчинено на місці події (приховування або фальсифікація слідів); які сліди з місця події залишились на злочинці та інші. Вирішення більшості з зазначених завдань можливо лише після проведення ретельного дослідження обстановки місця події, для чого власно і залучаються різного роду спеціалісти.

Здебільшого як спеціалісти залучаються інспектори-криміналісти слідчих відділів НП та експерти НДЕКЦ МВС України в областях. Під час огляду та ексгумації трупа (ст.ст. 238, 239 КПК України) обов'язкова присутність спеціаліста з судової медицини у якості якого на практиці виступають судово-медичні експерти МОЗ України. Допомога спеціалістів необхідна на всіх етапах розслідування при проведенні таких слідчих (розшукових) дій: огляді (ст. 237) - майже обов'язково; допиті (ст. 224), обшуку (ст. 234), пред'явленні для впізнання (ст.ст. 228, 229, 230), слідчому експерименті (ст. 240), освідуванні (ст. 241), призначенні експертизи (ст. 242), отриманні зразків для експертизи (ст. 245) - за необхідності. На наш погляд, можливо залучення спеціалістів при проведенні негласних слідчих

(розшукових) дій: аудіо-, відео контролю особи (ст. 260); огляду і виїмки кореспонденції (ст.ст. 261, 262) ; знятті інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263) ; знятті інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264); обстеженні публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267); установленні місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268); спостереженні за особою, річчю або місцем (ст. 269); аудіо-, відео контролю місця (ст. 270); негласного отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274).

Види допомоги спеціаліста поділяються на криміналістичну, консультативну, методичну та технічну. Криміналістична допомога полягає у підготовці, організації та проведенні певної слідчої (розшукової) дії; виявленні, фіксації, вилученні доказів, підборі зразків для експертного дослідження. Методична допомога полягає у роз'ясненнях при проведенні слідчої дії з боку спеціаліста термінології, що використовується в окремій галузі знань, правильних назв вилучених об'єктів або їх частин.

Іноді при складанні протоколу слідчий записує цю інформацію під диктовку спеціаліста. При наданні зазначеної допомоги слідчий отримує нові спеціальні знання, підвищує свій професіональний досвід. Технічна допомога полягає у здійсненні допомоги слідчому при використанні техніко-криміналістичних засобів у процесі проведення слідчих (розшукових) дій; огляді, виявленні, фіксації, вилученні речових доказів; складанні схем, креслень тощо. Консультативна допомога виражається в усних роз'ясненнях, довідках зі спеціальних питань, що можуть виникнути або виникають при підготовці та проведенні слідчих (розшукових) дій, процесуальному оформленні їх результатів. Спеціаліст-криміналіст надає всі ці види допомоги.

Дії спеціалістів-криміналістів у залежності від стадії огляду, на наш погляд, достатньо повно регламентовано Інструкцією про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події. Основні завдання спеціалістів-криміналістів містяться у п. 3-12 Інструкції: «3) на початку огляду слідчий спільно зі спеціалістами визначають межі та порядок проведення огляду, після чого спеціаліст здійснює фотографування та відеозйомку місця події; 4) після отримання доручення слідчого на проведення динамічної стадії ОМП та завдання на виявлення слідової інформації спеціалісти визначають алгоритм пошуку доказів (слідів, речей, документів) і методи їх виявлення, після чого узгоджують свої дії із слідчим та за його погодженням приступають до проведення ОМП; 5) дії спеціалістів, які безпосередньо пов'язані з виявленням, закріпленням та вилученням слідів і речових доказів, здійснюються відповідно до тактики огляду місця події та методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; 6) перед переміщенням об'єкта (з метою огляду та виявлення слідової інформації) спеціалістом здійснюється його вузлова фотозйомка; 7) під час проведення пошуку та виявлення слідів спеціалісти застосовують наявні технічні засоби та використовують насамперед неруйнівні методи їх виявлення, а в разі недосягнення позитивного результату - руйнівні методи виявлення слідової інформації; 8) перед використанням руйнівних методів пошуку слідів спеціалісти повинні отримати від слідчого згоду на їх застосування та визначитися з пріоритетом слідової інформації, яка підлягає виявленню, з метою подальшого проведення експертних досліджень у лабораторних умовах; 9) про вжиті заходи та факти виявлення слідової інформації спеціалісти інформують

слідчого. Під час огляду здійснюються фотографування та вилучення виявлених об'єктів, фіксуються методи їх виявлення із зазначенням про це у протоколі ОМП; 10) під час фіксації виявленої слідової інформації в протоколі спеціалісти надають допомогу слідчому в описі специфічних ознак (вид та кількість виявлених слідів, їх локалізація, спосіб виявлення); 11) за можливості сліди вилучаються разом з об'єктами-слідоносіями. У разі неможливості вилучення слідової інформації з об'єктом-слідоносієм спеціалістом здійснюється їх фотографування за правилами масштабної фотозйомки та виготовлення копій (відбитків та зліпків) цих слідів. Уся слідова інформація, об'єкти-слідоносії та інші предмети упаковуються за допомогою спеціаліста згідно з установленими вимогами та передаються слідчому, який здійснює огляд; 12) спеціаліст відповідає за якість та повноту виконання отриманих від слідчого або керівника органу досудового розслідування доручень під час проведення ОМП».

Спеціаліст-криміналіст на місці події повинен діяти у тісній взаємодії зі слідчим та іншими учасниками слідчо-оперативної групи. Взаємодія слідчого з учасниками огляду починається на підготовчому етапі ще до виїзду на місце події, що дає можливість заздалегідь з'ясувати склад СОГ та професійні можливості співробітників. Спеціаліст-криміналіст при підготовці до огляду місця події на запрошення слідчого бере участь в обговоренні наявної інформації про подію злочину, порядок передбачуваних дій при огляді місця події, висловлює свою думку про доцільність залучення інших фахівців і використання технічних засобів. Отримавши інформацію про подію злочину, спеціаліст готує необхідні інструменти, прилади, довідкові матеріали до початку проведення конкретних дій і надання допомоги слідчому.

Керівником групи, безумовно, є слідчий. Але в питаннях збирання слідів та інших речових доказів компетентнішим є спеціаліст-криміналіст, який володіє спеціальними знаннями, що відсутні у слідчого. Тому поради спеціаліста з питань, щодо організації, ходу і результатів роботи зі слідами, обов'язково повина бути врахована слідчим. Спеціалісту-криміналісту важливо тактично грамотно побудувати свою роботу в ході огляду місця події. Огляд місця за кожною конкретною подією має свої особливості, але робота спеціаліста-криміналіста практично завжди зводиться до заздалегідь розробленого алгоритму дій.

Передусім, прибувши на місце події, спеціаліст переконується в тому, що організована охорона місця події, разом із слідчим визначає межі огляду і вживає заходи до того, щоб ніхто із сторонніх не знаходився цих межах. Визначення меж огляду проводиться, як правило, одночасно з проведенням орієнтуючої та оглядової фотозйомки. Потім він разом із слідчим і понятими, які рухаються строго по шляху, вже пройденому спеціалістом, поступово обходить територію у межах огляду, виявляючи, фіксуючи і вилучаючи сліди і інші речові докази з поверхні підлоги або ґрунту, на яку належить ступити і які можуть бути змінені або знищені при просування складу слідчо-оперативної групи.

Звільнивши таким чином коридор для переміщення територією місця події, спеціаліст, по можливості з особою, інформованою про звичайне розташування предметів (господарем помешкання, матеріально відповідальною особою в магазині та ін.), обходить цю територію, з'ясуєючи при цьому, які з предметів, що раніше знаходилися тут, відсутні, звичне положення яких змінено тощо. Якщо немає можливості використати показання вказаних осіб, спеціаліст виконує цю роботу самостійно,

визначаючи зміну положення предметів або їх відсутність по видимих або слабо видимих слідах (аномальне розташування предметів, пилові сліди нашарування, відшаровування, порушена павутина, подряпини на поверхні і ін.). За підсумками обходу спеціаліст, аналізуючи виявлені ним сліди, ознаки переміщення осіб, предметів і ін., складає власне уявлення про те, що сталося - модель події, виходячи з якої визначає передбачувані місця розташування невидимих слідів і приступає до обробки усіх видимих, слабо видимих і невидимих слідів, що мають, із його точки зору, відношення до події злочину. Приналежність виявлених предметів і слідів до події встановлюється під час їх попереднього дослідження з урахуванням їх розташування та взаєморозташування, давності залишення тощо. Послідовно відпрацьовуючи територію огляду, переходячи від вузла до вузла, спеціаліст методично виявляє, фіксує, вилучає, упаковує сліди відповідно до встановлених вимог. На стадії загального огляду спеціаліст-криміналіст, не порушуючи навколишнє оточення, здійснює орієнтуюче, оглядове і вузлове фотографування. Тактичні завдання застосування фотографування місця події визначаються за узгодженням із слідчим. Технічні параметри фотографування (освітлення, вибір експозиції тощо) визначаються спеціалістом.

Проводячи загальний огляд, слід дотримуватися обережності, щоб не внести змін в обстановку, не знищити наявні сліди і не залишити свої. На цій стадії огляду (статична стадія) категорично забороняється змінювати обстановку місця події. На етапі детального огляду спеціаліст-криміналіст використовує найбільш ефективні методи і засоби виявлення, фіксації і вилучення слідів і об'єктів. На цій стадії огляду (динамічна стадія) положення предметів, що оглядаються, можна змінити і використати

технічні засоби, сприяючи виявленню слідів і підвищенню контрастності їх зображення.

На цій стадії огляду фахівець-криміналіст виконує такі дії:

- послідовно і усебічно вивчає деталі обстановки місця події, вузли, на які умовно було розбито місце події в ході загального огляду, а також кожен виявлений предмет і слід окремо;
- за розташуванням слідів, з урахуванням метеоумов і т. п. визначає чи не залишені виявлені сліди у момент вчинення злочину;
- при огляді бере предмети так, щоб не пошкодити наявні на них сліди і не залишити свої, можливо використовуючи рукавички;
- визначає сліди і об'єкти, які мають бути вилучені;
- вимірює сліди і об'єкти, що оглядалися на місці події;
- визначає прийоми і вибирає науково-технічні засоби, за допомогою яких можуть бути закріплені і вилучені знайдені на місці події сліди і предмети;
- робить детальне фотографування виявлених слідів і предметів.

Завершальний етап огляду місця події характеризується тим, що фахівець-криміналіст допомагає слідчому вилучити, упакувати, дотримуючись запобіжних заходів, виявлених слідів і об'єктів з тим, щоб забезпечити їх збереження під час транспортування для подальшого дослідження. Кращим способом вилучених слідів і об'єктів є їх вилучення разом з предметом-носієм. Відповідно ст. 71 КПК України спеціаліст знайомиться з протоколом слідчої (розшукової) дії та має право робити зауваження, що підлягають занесенню до протоколу. При роботі на місці події спеціаліст-криміналіст допомагає слідчому у складанні протоколу огляду, надаючи йому таку інформацію, що стосується проведеної ним роботи:

- де, на якій поверхні, на якому предметі або речовині виявлені сліди;
- зазначає вид слідів за загальноприйнятою класифікацією (об'ємні, поверхневі, статичні, динамічні, видимі, невидимі тощо);
- конфігурацію і розмір (довжина, ширина, глибина) слідів;
- якими об'єктами або частинами об'єктів залишені сліди;
- характерні особливості следоутворюючих об'єктів, що відобразилися в слідах;
- якщо сліди поверхневі (нашарування або відшаровування), то якою на вигляд речовиною (пил, забруднення, фарба тощо) вони сформовані;
- розташування та взаємне розташування слідів (якщо їх декілька) і відстань між ними;
- які ушкодження встановлені в слідах при огляді;
- способи виявлення, фіксації та вилучення слідів з описом використаних прийомів і методів.

Опис виявлених слідів повинен робитися у повному обсязі і таким чином, щоб за описом завжди можна було відрізнити ці сліди від інших.

Спеціаліст-криміналіст в ході своєї роботи зі слідами на місці події може бути практично не обмежений в часі, особливо якщо це стосується огляду місць особливо тяжких злочинів. Проте він також може бути поставлений в жорсткі рамки, коли йому за обмежений відрізок часу необхідно взяти участь в декількох оглядах місць, так би мовити «рядових» злочинів: крадіжок з квартир, автомашин тощо. Тактика його роботи із слідами в подібних ситуаціях різна. У першому випадку він методично на усій території огляду відпрацьовує усі сліди, як безумовно придатні, так і ті, придатність або непридатність яких може бути встановлена тільки в лабораторних умовах, що можуть, із його точки зору, мати відношення до

події злочину. У іншому випадку для того, щоб заощадити час та все ж добитися позитивного результату, йому необхідно зробити максимальний упор саме на ті сліди, які майже напевно залишені злочинцем і придатність яких безперечна. Ці сліди найчастіше можна виявити у вузлових ділянках місця події, наприклад в місцях проникнення.

Судово-медичні експерти або лікарі обов'язково залучаються до огляду трупа (ст. 238 КПК України) та можуть залучатися на розсуд слідчого у разі розслідування заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень та інших злочинів, пов'язаних з нанесенням шкоди здоров'ю людини. У разі заподіяння тілесних ушкоджень, частіше за все, ними є лікарі, які виїжджають на виклик у складі бригади невідкладної медичної допомоги. Вони надають медичну допомогу потерпілим, а іноді і підозрюваним, затриманим на місці події; надають слідчому первинну інформацію про наявність тілесних ушкоджень, їх локалізацію та ступень тяжкості. Як спеціалісти-психологи на місці події можуть бути залучені штатні психологи відділів НП або лікарі медичного закладу для надання допомоги потерпілому, який знаходиться на місці події, можливо, у шоковому стані.

Спеціаліст-кінолог на місці події: 1) за узгодженням зі слідчим визначає межі огляду місця події і порядок його проведення з метою виявлення слідів і предметів, які мають значення для застосування службового собаки, на основі наявної інформації визначає доцільність його застосування; 2) уживає заходів для розшуку та затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, шляхом застосування службового собаки по запахових слідах, речах і предметах, залишених на місці події, а також з метою пошуку слідів і предметів, які мають значення для розкриття і розслідування

кримінального правопорушення; 3) бере участь у блокуванні місця вчинення кримінального правопорушення, його огляді, виявленні, фіксації, вилученні і зберіганні предметів і слідів, які можуть бути використані для розшуку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, із застосуванням службового собаки; 4) позначає місця виявлення на шляху слідування службового собаки предметів і речей, які можуть бути використані для пошуку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, із застосуванням службового собаки; 5) доводить до відома керівника СОГ інформацію про можливе походження запахоносіїв (слідів, предметів), виявлених на місці події, та їх використання для розкриття та розслідування кримінального правопорушення; 6) використовуючи отриману інформацію, застосовує службового собаку для розшуку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, за її запаховими слідами; 7) обстежує за допомогою службового собаки прилеглу до місця події територію та можливі місця укриття особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (горища і підвали прилеглих будівель, які не є житлом чи іншим володінням особи, незаконні сховища, лісопаркові зони, кар'єри тощо); 8) разом з іншими працівниками поліції бере участь у переслідуванні та затриманні осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, застосовує при цьому службового собаку.

Спеціалісти-кінологи залучаються для надання допомоги при розшуку злочинця за запаховими слідами. На місці події часто залишаються окремі предмети, залишені підозрюваним, які є носіями запаху. Залучення службово-розшукової собаки та кінолога призводить до позитивних результатів, особливо в умовах невеликих міст та селищ. Однак, на жаль, органи поліції не у повній мірі використовують можливості кінологів про що

свідчать результати опитування слідчих.

Загалом, питанням участі спеціалістів під час огляду місця події приділено достатньо уваги у підручниках та посібниках з криміналістики при розгляді теми «Тактика огляду місця події». Особливості виявлення, фіксації та вилучення окремих видів слідів, що складає зміст криміналістичної допомоги спеціаліста достатньо повно розглянуто при вивченні теми «Трасологія» курсу криміналістики. Тому, звернемо увагу на особливостях участі спеціалістів у інших слідчих (розшукових) діях.

2.Залучення спеціалістів під час обшуку

Іншою слідчою (розшуковою) дією, під час якої переважно потрібна допомога спеціалістів, є обшук. Під час проведення розслідування на практиці виникають проблеми з приводу організації залучення спеціалістів до проведення обшуку, обсягу виконуваної ним роботи, взаємодії його зі слідчим та іншими учасниками розслідування, меж використання спеціальних знань тощо. Саме тому розгляд зазначених питань є актуальним, перш за все, для практики розслідування злочинів.

Обшук - це слідча (розшукова) дія, «змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян з метою відшукування і вилучення предметів, що мають значення у справі, а також виявлення розшукуваних осіб». Обшук проводиться з дотриманням ст.ст. 233-236 КПК України. Спеціаліст залучається слідчим для надання допомоги у вирішенні завдань обшуку. Допомога спеціалістів у ході обшуку зводиться до сприяння виявленню, закріпленню та вилученню доказів. Вона

виявляється в послугах щодо: виявлення шуканого; збору інформації, що забезпечує доведення приналежності знайдених об'єктів конкретній особі; виявлення, фіксації та вилучення слідів, предметів і речовин, що надалі будуть об'єктами експертного дослідження; складання орієнтувань (пошукових таблиць) на об'єкти, що розшукуються; застосуванні науково-технічних засобів (пошукові прилади, лампи ультрафіолетового та інфрачервоного освітлення тощо) й у попередженні та недопущенні пошкоджень предметів, обстановки та слідів у результаті невмілого поводження з ними.

Здебільшого для проведення обшуку необхідними є криміналістичні знання, тому як спеціалісти залучаються експерти-криміналісти. В науковій літературі іноді зосереджується увага на необхідності залучення до проведення обшуку окремих спеціалістів, наприклад, при можливому вилученні зброї - спеціаліста-балістика, слідів біологічного походження - спеціаліста-біолога, наркотичних засобів - спеціаліста-хіміка тощо. Але на практиці, навіть при ретельній підготовці до обшуку, іноді неможливо передбачити всі спеціальні знання, що можуть знадобитись, та своєчасно залучити необхідних спеціалістів. На нашу думку, в цьому і немає необхідності, оскільки криміналістичні, а саме знання з криміналістичної техніки, які вважаються спеціальними, охоплюють широке коло різного роду галузей. Експерт-криміналіст, залучений до проведення обшуку, в змозі самостійно вилучити різного роду сліди.

Головне завдання в діяльності спеціаліста під час обшуку полягає у відшуканні предмета, про який відомо, що він орієнтовно становить інтерес для справи і, ймовірно, знаходиться в даному місці. Потім оглянути знайдений предмет, зафіксувавши усі виявлені на ньому сліди, що мають

відношення до злочину, а також описати та вилучити його. Слідами на знайдених при обшуку предметах можуть бути відбитки рук, мікрочастки металу, дерева на знаряддях зламу; залишки речовин біологічного походження: крові, слини, епідермісу, потожирової речовини; рідкі речовини: бензин, мастила, харчові продукти на одязі та предметах, що застосовувались при їх викраданні; нашарування ґрунту та інших речовин (цегли, цементу, вугілля) на одязі та взутті; запах людини тощо. Інспектори-криміналісти володіють необхідними знаннями для вилучення будь-яких з означених предметів або слідів. Винятком є залучення спеціалістів-вибухотехніків у випадках проведення обшуків з вилученням вибухових речовин та пристроїв, а також з передбаченням можливого замінування шляхів підходу або самого місця обшуку.

Зупинимось на деяких проблемних моментах діяльності спеціаліста під час обшуку. При вилученні предметів у ході проведення обшуку часто виникають питання щодо доведення їх приналежності підозрюваному. Як правило, це стосується об'єктів, заборонених для вільного використання (зброї, наркотичних засобів, сильнодіючих, вибухових речовин тощо), або викрадених речей. Кваліфікований огляд виявлених у ході обшуку предметів дозволяє виявити на них сліди пальців злочинця або потерпілого, мікрочастинки та мікросліди, по яких можна встановити факт їхнього перенесення конкретною особою, або зберігання у місці, звідки їх було викрадено. Тому важливо перед початком обшуку попередити склад слідчо-оперативної групи про обережність при огляді та вилученні виявлених речей. Іноді слідчій під час інструктажу групи перед початком обшуку не звертає на це належної уваги. Спеціаліст має роз'яснити присутнім правила поводження з об'єктами пошуку залежно від їх видів.

Результати обшуку багато в чому залежать від правильного визначення відношення виявлених предметів до злочину. Під час проведення обшуку слідчий не завжди точно знає, які конкретно предмети можуть бути використані при доказуванні у подальшому, а за зовнішніми ознаками це часто неможливо визначити. У такому випадку слідчий консультується зі спеціалістом. Наприклад, це можуть бути прилади, спеціально призначені для зламу перешкод («фомки», відмички), або нетипова вогнепальна зброя, замаскована під побутові речі, тощо.

Допомога спеціаліста є необхідною також при відібранні об'єктів, які потім можуть бути використані як зразки при призначенні та проведенні експертиз (трасологічної, технічного дослідження документів, почеркознавчої тощо). Так, можуть бути вилучені рукописні тексти, що належать підозрюваному, які потім будуть виступати в якості вільних зразків при проведенні почеркознавчої експертизи; поліграфічна техніка, принтери, зразки паперу, бланки документів, фарби, печатки, що могли використовуватись при підробці документів, - при проведенні технічної експертизи документів. Серед знайдених приладів чи інструментів спеціаліст за певними ознаками може виявити знаряддя зламу, що будуть направлені для проведення трасологічної експертизи або зброю чи її заготовки, - для проведення балістичної експертизи.

Традиційною залишається допомога спеціаліста при уточненні протоколу, корегування схем і планів, що складаються. У межах своїх спеціальних знань, він допомагає слідчому при описі у протоколі предметів і слідів, що вилучаються, особливостей їх виявлення, вилучення та фіксації, звертаючи увагу на засоби, за допомогою яких їх знайшли; індивідуальні ознаки предметів, назви їх окремих частин; характеристики фото- і

відеотехніки.

Спеціаліст залучається також для проведення фотозйомки та відеозапису. Правила їх проведення є традиційними і не потребують особливого обговорення. Зазначимо лише, що найбільш важливою є фотофіксація моменту, коли вилучаються предмети і документи, а також місця їх збереження. З огляду на динамічність обшуку, його активну пошукову спрямованість, доцільно супроводжувати його відеозаписом. Наразі оптимальним можна вважати комбінований варіант технічної фіксації: проведення відеозйомки разом з фотографуванням предметів, що вилучаються. Сучасна цифрова фотовідеотехніка надає можливості проведення відеозйомки та фотографування майже одночасно, з використанням одного технічного засобу. Слідчий виступає організатором проведення обшуку та керівником дій всіх його учасників, він керує процесом проведення слідчої (розшукової) дії та одночасно фіксує хід її проведення у протоколі. Тому, він не має зайвого часу ще й на застосування будь-яких технічних приладів, в тому числі сучасної фото-, відеотехніки.

3. Участь спеціалістів при допиті, слідчому експерименті, отриманні зразків для експертизи

Допит є найбільш розповсюдженою та найважливішою слідчою (розшуковою) дією, але разом з тим і найскладнішою. Проведення допиту займає 25 % усього робочого часу слідчого та 80 % часу, що витрачається слідчим для проведення слідчих (розшукових) дій. Тому, не випадково проблемам допиту приділялась значна увага.

Успішність допиту залежить від багатьох чинників. Насамперед, від

особистості головного учасника допиту - слідчого. Від його досвіду, знань, інтуїції, загальної та професійної культури, а у деяких випадках - і певного таланту залежить повнота та достовірність отриманої інформації про факти, що мають значення для розслідування. Сучасні умови протидії злочинності вимагають від слідчого все більшої майстерності, особливо при розслідуванні злочинів у таких сферах людської діяльності, як промислове виробництво, підприємництво, банківська діяльність, транспортні перевезення тощо. Зазначені галузі вимагають використання слідчим при розслідуванні не тільки загальнодоступних відомостей, а й спеціальних знань. В сучасних умовах, пов'язаних зі зміною структури злочинності та зростанням професійності самих злочинців, слідчому все частіше доводиться звертатися за допомогою до спеціалістів. Залучення спеціалістів під час проведення допиту сприяє більш ефективному проведенню слідчої (розшукової) дії з отриманням від допитуваного максимальної кількості інформації, необхідної для встановлення істини.

При допиті обсяг і різновиди потрібних спеціальних знань визначаються слідчим залежно від виду злочину, особи допитуваного, способу вчинення злочину, кількості зібраних речових доказів тощо. Слідчий може залучати спеціалістів починаючи з підготовчої стадії. На цьому етапі йде вивчення спеціальних питань, що можуть виникнути в ході допиту, визначення кола обставин, що підлягають з'ясуванню; вивчення особистості допитуваного; визначення місця, обстановки, часу і способу виклику на допит; визначення кола учасників допиту; підготовка необхідних матеріалів і вибір технічних засобів фіксації; складання плану допиту. Слідчий може отримати консультації з приводу цих питань у спеціаліста на стадії підготовки до допиту.

Спеціаліст може надати допомогу у формулюванні питань, від яких у подальшому залежить хід розслідування. Наприклад, у кримінальному провадженні щодо крадіжки зі складського приміщення дужки навісного замка були перекушені. Підозрюваний дав показання, що зробив це кусачками. Слідчий при постановці питань на допиті не зосередив увагу на їх конструкції та не залучив до допиту спеціаліста, який оглядав даний замок. У подальшому при проведенні обшуку в помешканні підозрюваного слідчий вилучив слюсарні кусачки та призначив стосовно них експертизу з постановкою питань ідентифікаційного характеру. В ході подальшого розслідування з'ясувалося, що при вчиненні злочину застосовувались залізничні кусачки, які підозрюваний взяв у свого товариша, що працює на станції, - співучасника крадіжки. Негативні результати обшуку та призначення експертизи призвели до марної втрати сил і часу та невиправданого затягування розслідування.

На підготовчому етапі допиту, після прийняття рішення щодо залучення спеціаліста, слідчий знайомить останнього з планом допиту. При цьому спеціаліст вносить у план корективи, які, на його думку, є доцільними. Це можуть бути додаткові питання, що стосуються спеціальних знань, кількості і розміщення технічних засобів фіксації. Також обговорюється тактика проведення допиту і уточнюються організаційні моменти щодо дій спеціаліста: передбачуваний момент початку дій, їх характер, позначки слідчого та його реакція на дії спеціаліста.

Ретельна підготовка до допиту та консультації з фахівцями найчастіше не усувають можливості потрапити при проведенні допиту в скрутне положення, тому що відповіді допитуваного іноді виявляються для слідчого несподіваними. У такій ситуації приходить переривати допит, знову

консультуватися з обізнаними особами, вивчати необхідну літературу, що затягує терміни слідства, негативно впливає на встановлення об'єктивної істини в справі, а крім того, суперечить принципам і задачам кримінального судочинства. Тому, доцільніше використовувати допомогу спеціалістів безпосередньо під час проведення слідчої (розшукової) дії. Вони своїми діями сприяють слідчому у виявленні та фіксації доказів, а саме: краще, точніше та повніше зрозуміти допитуваного, який вживає в показаннях спеціальні терміни; розібратися в чинних спеціальних правилах, інструкціях й інших документах; встановити спосіб вчинення злочинних дій; припинити неправдиві показання, що торкаються спеціальних питань; зафіксувати за допомогою технічних засобів хід і результати допиту.

Участь спеціаліста при допиті потрібна у таких випадках:

- мають бути досліджені дуже складні положення, що стосуються якої-небудь галузі знань, засвоїти які за термін, відведений для досудового слідства, слідчий не в змозі;
- допит з використанням спеціальних знань стосується не складних положень, а з'ясування обставин за багатьма епізодами;
- незважаючи на те що слідчий опанував основні положення даної галузі знань, він може виявитися в скрутному становищі при з'ясуванні деталей, варіантів і рішень у кожному з них;
- майбутній допит буде стосуватися положень, які належать до спеціальних знань, а допитуваний, за даними слідчого, має дуже високу професійну підготовку та досвід роботи.

Сьогодні все частіше підозрюваний, а іноді і свідки, під час розслідування або судового розгляду відмовляються від своїх свідчень. У зв'язку з цим постає питання об'єктивізації інформації, отриманої при допиті. Тому,

до цього переліку слід додати участь спеціаліста з метою уточнення змісту наданої від допитуваного інформації, деталізації пояснюваних процесів і явищ, індивідуалізації ознак певних об'єктів, що потребують використання спеціальних знань. Наприклад, допитуваний у деталях за участю спеціаліста-вибухотехніка зможе описати, яким чином та за допомогою яких засобів виготовив саморобний вибуховий пристрій. Достовірнішими будуть виглядати результати допиту за участю в якості спеціаліста інженера-технолога, коли допитуваний пояснить сутність технологічних операцій, що привели до утворення зайвої продукції у разі розкрадання майна.

На робочому етапі, як правило, спеціаліст починає брати активну участь у допиті після з'ясування слідчим анкетних даних, роз'яснення присутнім прав та обов'язків і вислуховання показань допитуваного у формі вільної розповіді. Спеціаліст уважно слухає його пояснення по суті спеціальних питань і у разі потреби робить собі позначки, але сам у допит не втручається, навіть якщо допитуваний повідомляє свідомо неправильні дані. Якщо ж допит ведеться у формі питань і відповідей, спеціаліст найчастіше втручається в допит після того, як слідчий з'ясував усе, що намічав. Питання задаються спеціалістом з дозволу слідчого і стосуються не тільки деталей, за якими допитуваний повідомив неправильні дані, а й будь-яких відомостей, недостатньо відомих слідчому, для з'ясування яких потрібні спеціальні знання.

Ефективними тактичними прийомами допиту є пред'явлення в ході слідчої (розшукової) дії предметів, документів чи інших речових доказів, вилучених в ході проведення інших слідчих (розшукових) дій. Також у деяких випадках доцільно доводити до відома допитуваного інформації, що міститься у протоколах слідчих (розшукових) дій. При допиті можливо

оголошення висновків експертиз, результатів окремих слідчих дій, що вказують на можливість перебування допитуваного у місці вчинення злочину. Для реалізації цих тактичних прийомів доцільно залучати спеціаліста-криміналіста, який вилучав або досліджував речові докази чи брав участь у проведенні певної слідчої (розшукової) дії.

Допомога спеціаліста потрібна вже на підготовчій стадії для виконання таких дій:

- підбір самих предметів, що можуть брати участь у демонстрації;
- вибір найбільш сприятливих умов, у яких будуть пред'являтися докази, попереднє вивчення та дослідження об'єкта з метою виявлення тих ознак, на яких буде зосереджена увага допитуваного;
- формулювання оптимальних питань, що потребують роз'яснення.

Пред'явлення речових доказів підозрюваному, як правило, здійснюється з метою викриття неправди в його показаннях. Під час застосування тактичного прийому важлива послідовність демонстрації доказів, чому може посприяти. Пред'явлення доказів за участю спеціаліста більш результативне, тому що при демонстрації спеціаліст може застосувати необхідні технічні засоби для показу певних властивостей предметів або для їх дослідження. Наприклад, він може вказати на підробку в документах фінансової звітності, пояснити спосіб виконання та механізм підробки, продемонструвати її ознаки, виявлені у ході попереднього чи експертного дослідження. Результати такого пред'явлення спонукають допитуваного правдиво розповісти про обставини підробки, використані при цьому матеріали, місце їх знаходження, про осіб, які змусили його це зробити, співучасників. Знаючи, що показання можуть бути відразу перевірені, допитувана особа буде намагатися говорити правду. Демонстрація речових доказів також

викликає в пам'яті допитуваного асоціативні зв'язки, спонукаючи його до згадування нових деталей та фактів.

Активізації асоціативних зв'язків виникає у допитуваного також при допиті на місці події. Повторне сприйняття обстановки здатне відновити забуте. Проведення допиту на місці події не виключає пред'явлення допитуваному протоколу огляду з додатками у вигляді схем, фото таблиць, малюнків. У цей момент спеціаліст, який приймав участь в огляді може допомогти свідку або підозрюваному, який дає правдиві показання, зорієнтуватися на місці, правильно вказати напрямок руху злочинця або місця знаходження слідів злочину. При допиті підозрюваного у конфліктній ситуації спеціаліст може допомогти спростувати неправдиві показання, роз'яснивши зміст протоколу та зіставив його з реальною обстановкою місця події.

Як спеціаліста при допиті іноді доцільно залучати експерта, який виконував у цій справі експертизу, якщо її висновок пред'являється підозрюваному. Спеціаліст роз'яснює й аргументує особливості процесу дослідження та висновки експертизи, сутність виявлених ознак предметів, зміст фототаблиць та інших ілюстрацій. Наприклад, при допиті підозрюваного у розкраданні вантажів на залізничному транспорті - співучасника злочинної групи, який працював прийомоздавачем вантажу на станції, - були пред'явлені підроблені документи на вагон вугілля в складі потяга. У накладній на вантаж та дорожній відомості були підроблені підписи посадових осіб і текст, яким був заповнений бланк документа. На початку допиту він категорично заперечував свою причетність до події. Після пред'явлення спеціалістом результатів почеркознавчої експертизи з відповідними роз'ясненнями, що свідчили про написання тексту в

документах особисто ним, а виконання підписів - не тими особами, які повинні були засвідчити ці документи, допитуваний почав давати правдиві показання.

Дуже важливо, якщо допитуваний може намалювати певні предмети, що були ним використані при вчиненні злочину. За малюнком спеціаліст-криміналіст може дати попередній висновок про тип знаряддя чи модель зброї. Якщо особа, що дає показання, не має навичок малювання, то можлива демонстрація спеціалістом фотографій предметів. Відразу після цього спеціаліст проінформує слідчого про характерні риси використаних знарядь зламу чи модель зброї. Ця інформація може бути використана при розслідуванні.

При допиті свідків та потерпілих, які запам'ятали зовнішність злочинця та можуть її описати, доцільно залучення як спеціаліста художника-портретиста, проте це не завжди можливо. У такому разі залучається спеціаліст-криміналіст, який за допомогою складання композиційного портрета допоможе описати зовнішність злочинця. Особливо це ефективно у безконфліктній ситуації, коли встановлено психологічний контакт з допитуваним з боку слідчого. Отримане зображення може бути долучене до матеріалів провадження як додаток до протоколу допиту.

Крім позитивного впливу участі спеціаліста на результативність допиту, а звідси і на ефективність всього розслідування, традиційно спеціаліст надає і технічну допомогу. Основне значення при допиті має звукова інформація, тому фотозйомка при допиті практично не застосовується. Основне значення мають звукозапис і, особливо, відеозйомка. Доцільно застосування звуко-, відеозапису при проведенні окремих видів допиту: малолітнього, допиту за участю перекладача тощо. Мета за-

стосування при допиті звуко-, відеозапису полягає у такому:

- а) забезпечення повноти фіксації того, що повідомляє допитуваний;
- б) спростування заяв про неправдивість здійснення протоколювання показань;
- в) стримуючий вплив у частині зміни зайнятої позиції.

Звукозапис може проводитися як самим слідчим, так і спеціалістом за встановленими правилами. До початку допиту слідчий попереджає допитуваного про запис фонограми. Запис починається з інформації про ці дії, далі йдуть реквізити протоколу допиту: дата і місце проведення; час початку, час закінчення; прізвище, посада, звання учасників допиту; відомості про допитуваного; попередження про його права й обов'язки і т.п. Особливу увагу слід звернути на те, що запис не повинний перериватися. Якщо слідчого цікавлять тільки окремі частини показань, то він усе одне повинен записати весь допит з дотриманням відповідних процесуальних вимог до записів такого роду. Наявність необґрунтованих перерв запису може бути підставою перевірки її юридичної значимості. Після закінчення допиту запис дають прослухати допитуваному, після чого записують його заяви, зауваження, повідомлення, якщо такі є. Потім на плівці фіксується інформація про технічні характеристики носія інформації та записуючого апарата, а також відомості про особу, яка проводила запис.

Найбільш ефективним, особливо при проведенні складних допитів, є проведення відеозйомки. Вона дозволяє не тільки чути заяви допитуваного, але й стежити за його реакцією, а також може вирішити ряд проблем, пов'язаних зі спробами опротестувати результати допиту. Так, на практиці часто можна зустрітися з відмовою у ході судового розгляду від показань, раніше даних у ході допиту. Аргументацією таких відмов стають посилення

на вплив з боку правоохоронних органів до або безпосередньо під час проведення допиту чи на перебування допитуваного в стані тимчасового психічного розладу. При перегляді відеоплівки відразу стає очевидним факт надання фізичного впливу в ході проведення допиту, якщо таке мало місце. За цими ж відеозаписами можна призначити психолого-психіатричну експертизу для визначення наявності і наслідків психологічного впливу з боку осіб, які проводять слідчу (розшукову) дію і є присутніми при її проведенні. Таким же чином за манерою мови і поведження під час давання показань можна дійти висновку про наявність яких-небудь форм впливу до початку слідчої (розшукової) дії або щодо стану тимчасового психічного розладу допитуваного.

Проведення слідчого експерименту, як окремої слідчої (розшукової) дії, передбачена ст. 240 КПК України, де зазначається, що «з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань».

Слідчий експеримент охоплює, по суті, дві самостійні слідчі дії:

1) перевірку на місці показань підозрюваного, потерпілого чи свідка з метою їх уточнення і доповнення;

2) експериментальну перевірку правдивості показань цих осіб, інших обставин і припущень щодо можливості чути або бачити за певних умов щонебудь, що стосується цих обставин, проникнути до даного приміщення названим у свідченнях способом або певною особою, подолати названу в показаннях відстань тощо.

У ст. 240 КПК України прямо вказується на можливість участі у

проведенні даної слідчої (розшукової) дії спеціаліста: «за необхідності слідчий експеримент може проводитися за участю спеціаліста. Під час проведення слідчого експерименту можуть проводитися вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складатися плани і схеми, виготовлятися графічні зображення, відбитки та зліпки, які додаються до протоколу». У практиці розслідування злочинів переважно як спеціалісти залучаються співробітники слідчих відділів НП. Незважаючи на достатню наукову розробленість тактики залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій, на практиці виникають певні проблеми, пов'язані з можливістю участі спеціалістів при перевірці показань на місці чи слідчому експерименті, що потребують вирішення. Розглянемо можливості залучення спеціаліста для проведення слідчого експерименту та перевірки показань на місці окремо.

У криміналістиці науковці зазначають різні види слідчого експерименту залежно від його мети:

- встановлення можливості спостереження, сприйняття якого-небудь факту, явища;
- встановлення можливості вчинення якої-небудь дії;
- встановлення можливості існування якого-небудь явища;
- встановлення механізму події в цілому та окремих її деталей;
- встановлення процесу утворення слідів події, що виявлені під час розслідування;
- визначення наявності або відсутності професійних чи злочинних навичок.

Спеціалісти залучаються для надання допомоги слідчому в разі потреби у використанні спеціальних знань, якими вони володіють. Допомога

спеціалістів потрібна у таких випадках:

- вибір найбільш доцільного для вирішення конкретного завдання виду експерименту;
- планування експерименту з урахуванням оптимальної тактики його проведення й використовуваних науково-технічних засобах і методах;
- відібрання об'єктів, предметів, які будуть використовуватися при проведенні експерименту;
- створення спеціальних умов для проведення експерименту;
- відтворення обстановки й обставин події для проведення дослідів;
- проведення самих експериментальних дій, щоб забезпечити їх технічну й методичну правильність;
- фіксація ходу й результатів експерименту за допомогою фотографування й (або) відеозйомки;
- правильне відображенні ходу й результатів експерименту в протоколі слідчої дії;
- оцінка результатів експерименту.

Практика розслідування злочинів свідчить, що спеціалісти не залучаються для: вибору виду експерименту, що потрібен для рішення конкретного завдання; сприяння правильному відображенні ходу й результатів експерименту в протоколі слідчої (розшукової) дії; оцінки результатів експерименту. Ці завдання слідчий вирішує самостійно.

Як свідчить практика розслідування злочинів, частіше за все до слідчого експерименту залучаються спеціалісти-криміналісти. Вони виконують, в основному, завдання слідчого з фіксації за допомогою фото-, відеоапаратури ходу і результатів слідчого експерименту. Серед інших, при розслідуванні злочинів, пов'язаних з ДТП, залучаються спеціалісти -

автотехніки (майже у 90 % випадків). При розслідуванні злочинів, пов'язаних з використання комп'ютерної техніки, відповідні спеціалісти залучаються при перевірці можливостей особи користуватися певними програмами та виконувати окремі дії, користуючись комп'ютером.

Допомога спеціалістів потрібна, як правило, на робочому етапі слідчої (розшукової) дії. Однак, вони можуть залучатись і на підготовчому етапі. На цьому етапі слідчого експерименту спеціалісти залучаються для:

- складання плану слідчого експерименту, метою якого є перевірка висунутих версій, зіставлення даних, отриманих експертизою й іншими слідчими діями у випадку їхньої невідповідності;
- визначення тактичних і технічних прийомів для проведення експерименту, у результаті якого може бути встановлений самообмова, помилка в упізнанні людини або предмета;
- підбору осіб, які будуть заміняти в експерименті підозрюваного, свідка;
- визначення дій, які допоможуть виявити невиявлені обставини справи, сліди злочину;
- підбору знарядь, предметів, транспортних засобів, які будуть аналогами дійсних;
- виготовлення муляжів, моделей злочинного посягання;
- підбору науково-технічних засобів з урахуванням завдань, які треба буде розв'язати в ході слідчого експерименту.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень та результати опитування слідчих вказують, що з зазначених можливостей залучення спеціалістів на підготовчому етапі, вони беруть участь лише у відібранні знарядь, предметів, транспортних засобів тощо, які можуть бути використано у ході слідчого

експерименту, або таких, що можуть служити аналогами дійсних. До того ж, це стосується лише складних, багаторазово повторюваних експериментів (наприклад в справах, пов'язаних з ДТП). З одного боку, така статистика є негативною, тому що залучення спеціалістів на підготовчому етапі займає менше часу, як на підготовку, так і на проведення слідчої (розшукової) дії. Однак, якщо дії спеціалістів в змозі виконати сам слідчий або його помічник, то можливо не потрібно безпосередньо залучати спеціалістів на підготовчій стадії. Для більш раціонального розподілу часу слідчого та експертів здебільшого потрібно обмежуватись залученням спеціальних знань на підготовчому етапі слідчої (розшукової) дії у формі консультацій.

Спеціалісти самостійно обирають та готують можливі технічні засоби фіксації - фотоапарат та відеокамеру. Під час слідчого експерименту потрібно віддавати перевагу відеофіксації. Дана слідча (розшукова) дія достатньо динамічна і нерідко для вірогідності її результатів потрібна значна кількість повторів. Звичайно відеозйомку застосовують для фіксації багатопланових слідчих експериментів зі складною організаційною схемою, де можливі ситуації із двозначним тлумаченням результатів. Особливу увагу слід звернути на безперервність зйомки. Недоцільно переривати відео зйомку безпосередньо під час проведення експериментів, навіть на прохання слідчого. Сучасна цифрова відеоапаратура має великі можливості щодо фіксації об'єктів. Наприклад, управління швидкістю зйомки дозволяє зафіксувати рухомий об'єкт, а потім переглянути запис з різним темпом. Це дає змогу звернути увагу на потрібні деталі при низькому темпі перегляду, і навпаки - минути дрібні моменти, збільшуючи темп.

Слідчий експеримент у формі перевірки показань на місці полягає у зіставленні показань про пов'язані з певним місцем обставини злочину з

фактичною обстановкою на цьому місці, з метою з'ясування їх достовірності. Метою перевірки показань на місці є не тільки уточнення фактів, отриманих при розслідуванні, а й виявлення нових доказів. Відповідно, можуть залучатися спеціалісти з метою фіксації технічними засобами збігу чи різниці показань особи, яку перевіряють, або для виявлення та вилучення слідів злочину із застосуванням техніко-криміналістичних засобів.

Технічна фіксація слідчої (розшукової) дії здійснюється з використанням фото- та відеозйомки, при цьому перевага віддається відеозйомці. Серед засобів виявлення та вилучення слідів, у залежності від обставин справи застосовують універсальні валізи, освітлювальні прилади, пошукову техніку, пакувальні матеріали, спеціальні валізи - для вилучення мікрооб'єктів, слідів біологічного походження, запаху тощо. Всі зазначені техніко-криміналістичні засоби мають бути ретельно підготовлені співробітником експертного підрозділу, який залучається як спеціаліст.

Як зазначалось, діяльність спеціаліста під час перевірки показань на місці за змістом складається з двох окремих видів:

- фіксації ходу слідчої (розшукової) дії;
- виявлення та вилучення слідів злочину.

Іноді ці дії неможливо здійснювати одночасно. У таких випадках доцільно залучати двох спеціалістів. Один із спеціалістів проводить відеозйомку. Інший виявляє та вилучає за ходом проведення слідчої (розшукової) дії сліди злочину, демонструє їх перед відеокамерою у загальному вигляді та окремі деталі, проводить у разі необхідності їх детальний огляд та попереднє дослідження, звертає увагу слідчого на виявлені окремі ознаки об'єктів тощо. У разі необхідності він же проводить фотозйомку місця перевірки показань та виявлених об'єктів.

До особливостей відеозапису можна віднести такі. На початку слідчої (розшукової) дії особа, чиї показання перевіряються, повинна коротко пояснити, в якому місці відбувалася подія та що саме там відбувалося. На цій стадії важливим є аудіозапис показань. Він проводиться на відеокамеру, при цьому бажано користуватися виносним мікрофоном. Перед переміщенням на місцевість, де відбувалися події, відеозйомка зупиняється за командою слідчого і поновлюється після прибуття на місце. З цього моменту відеозйомку рекомендується не зупиняти, на чому наголошують багаточисельні методичні рекомендації із застосування відеозйомки при проведенні слідчих (розшукових) дій. Зазначене є можливим при переміщенні учасників на значні відстані, наприклад у межах сільського пункту. Нами було опрацьовано більше ста відеозаписів перевірки показань на місці. Більше половини з них мають кадри з зображенням вулиці чи ділянки місцевості, по якій переміщуються учасники слідчої (розшукової) дії, на якій відсутні будь-які сліди злочину, а з відеозапису неможна почерпнути ніяку інформацію про подію. Подібні записи іноді тривають 15-20 хвилин. Звичайно, таку зйомку спеціаліст для зручності проводить, перебуваючи позаду від групи учасників, у результаті чого з'являється відповідний відеозапис. При опрацюванні відеозаписів нам зустрічались навіть такі, на яких необґрунтовано було записано момент розміщення учасників в автомобілі та шлях його руху до місця події. У таких випадках потрібно, за ініціативою спеціаліста, зупиняти відеозйомку, обирати місце нової зйомки попереду групи учасників на одному з центральних місць розвитку події, а потім знову продовжувати зйомку. Діючи таким чином, ми отримаємо більш інформативний відеозапис та заощаджено час на ознайомлення з відеоматеріалами слідчого, інших учасників слідчої

(розшукової) дії, а у подальшому і учасників процесу - прокурора, захисника, суддю тощо.

Основним тактичним прийомом при проведенні слідчого експеримента у формі перевірки показань на місці є демонстрація особою, чий показання перевіряються власних дій «з упередженням». Виходячи з цього важливим правилом відеозйомки цієї слідчої (розшукової) дії є запис, коли розповідь випереджає показ тієї обстановки, про яку мова йде в показаннях. Перед наближенням учасників є можливим застосування орієнтуючої та оглядової зйомки. Якщо на маршруті руху виявляється об'єкт, що фігурував у попередніх показаннях - табличка з назвою вулиці й номером будинку, назву крамниці, номер стовпу, окреме дерево тощо - його необхідно зняти за допомогою трансфокатору об'єктива камери. Так само фіксується й об'єкт, на який звертає увагу особа, що дає інформацію для перевірки. На місці, що має відношення до розслідуваної події, відеозйомка ведеться за правилами огляду місця події. Крім фіксації безпосередньо дій особи, чий показання перевіряються, повинні записуватися питання слідчого й відповіді на них. Для чіткості звукозапису бажано мати дистанційний мікрофон, закріплений на слідчому та особі, яка дає показання. Закінчення зйомки повинно відображати всі позиції заключної частини протоколу. Учасники слідчої (розшукової) дії переглядають відеозапис, після чого на плівці додатково знімається повідомлення слідчого про те, що всі учасники процесу переглянули й прослухали даний відеозапис. Учасники по черзі свідчать, що все записано вірно або вносять зауваження та доповнення за необхідністю.

До участі у слідчому експерименті у формі перевірки показань на місці, по можливості, слід залучати спеціаліста, який брав участь в огляді місця події. Зазначене обумовлюється багатьма причинами. Він вже знайомий з

обстановкою місця події і швидше зможе знайти краще місце для відеозйомки. Під час огляду місця події спеціаліст вилучав сліди та разом зі слідчим моделював дії злочинця. У разі явної невідповідності дій особи при перевірці її показань з виявленими при огляді слідами, спеціаліст може звернути на це увагу слідчого, що вплине на кінцеву оцінку результатів слідчої (розшукової) дії. Перебування інспекторів-криміналістів у слідчих відділах дозволяє без особливих проблем залучати до проведення перевірки показань на місці спеціалістів, які брали участь в огляді місця події.

При проведенні ідентифікаційних та окремих видів діагностичних експертиз об'єктами порівняльного дослідження виступають різного роду зразки. Під зразками для експертного дослідження слід розуміти матеріальні об'єкти, що надаються експерту для порівняння з об'єктами, які ідентифікуються або діагностуються. Це можуть бути зразки почерку, відбитки пальців рук, зліпки зубів, взуття, проби крові, слини, зразки шрифту друкарської машинки, використовувані у процесі проведення експертиз як порівняльні матеріали при дослідженні рукописів, предметів з відбитками рук, ніг, зубів, паперів та інших об'єктів, що надаються експерту для дослідження.

Отримання зразків для експертизи регламентується ст. 245 КПК України. Слідчий збирає зразки в процесі проведення слідчих (розшукових) дій або шляхом безпосереднього відібрання їх у підозрюваного, свідка або потерпілого. Так, відповідно до ст. 245 КПК у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертизу призначено слідчим суддею. Якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення

здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом. У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово. Для її ефективного проведення у ролі спеціаліста рекомендується залучати експерта, який надалі проводитиме експертизу за даною провадженням.